

УДК 329.05 (477)

Квазісистемність української багатопартійності

Катерина Меркотан,

кандидат політичних наук,
вчений секретар Державного інституту
сімейної та молодіжної політики

У статті досліджуються проблеми становлення багатопартійної системи в Україні, окреслюються шляхи вдосконалення міжпартійних взаємодій.

Ключові слова: *політична партія, багатопартійність, партійна система.*

In the article the problems of Ukrainian multi-party system becoming are researched; the ways of party's cooperation improvement are outlined.

Keywords: *political party, multi-party system, party system.*

Світ сучасних політичних партій досить різноманітний і динамічний: одні партії домінують, інші лише позначають свою присутність на політичній арені; одні залучають до своїх лав мільйони громадян, інші задовольняються нечисленним представництвом.

Нині відбуваються зміни як у ставленні до політичних партій, так і в розумінні їх сутності. Саме тому доцільно розглянути сучасний стан та роль партій, їх місце у політичній системі. Крім того, переосмислення партійного розвитку сприятиме з'ясуванню особливостей української багатопартійності.

Партійна складова політичної системи завжди привертала увагу науковців, передусім, політологів. Починаючи з М. Острогорського [1], у політичній науці вважалося, що партії необхідно класифікувати на підставі такого критерію, як їх взаємозв'язок з громадянським суспільством. Виходячи з цього, зрозумілою була логіка появи масових, а згодом універсальних партій („хапай усіх”). Відтак відомі концепції, що використовуються для пояснення партійних трансформацій (Р. Міхельс,

М. Дюверже, С. Ліпсет, С. Рокан та ін.), стали вагомим теоретичним підґрунтям для наукових розвідок у цій політологічній царині.

Різні аспекти партійної розбудови становлять предмет дослідження українських науковців. Публікації А. Пахарєва, М. Обушного, М. Томенка, Е. Афоніна, О. Крюкова, В. Якушика, М. Примуша, Ю. Шведа, С. Телешуна, О. Гараня, Л. Гонюкової та інших стосуються проблем визначення та класифікації партій і партійних систем, їх функцій, основних умов інституціалізації тощо. Водночас на сьогодні в Україні відчувається брак системних досліджень у царині багатопартійності. Аналіз її особливостей видається вельми актуальним з огляду на кількість партій та перспектив їх розвитку.

Загалом можна виокремити кілька чинників сучасних партійних модифікацій:

- сучасні партії відрізняються від партій зразка ХІХ століття політичними, економічними, соціальними, ідеологічними умовами;
- „кадрові” і „масові” партії суттєво видозмінюються;
- деякі нові партії „не вписуються” у межі встановлених класифікацій, що утрудняє процес аналізу й узагальнення особливостей партійного розвитку.

Йдеться, власне, про те, що сучасні політичні партії змушені відмовлятися від домагань на ідеологічне й інтелектуальне керівництво масами. Вони воліють звертатися безпосередньо до виборців, а не до членів партії. Разом з тим, зростає кількість громадян, які прагнуть бути незалежними, ідеологічно незаангажованими. Зрештою, у партійному середовищі набувають актуальності так звані народні ідеології, тобто ідеології „для всіх”, а виборче середовище поповнюється протестним електоратом. Сучасні партії радше прагнуть віддзеркалювати, ніж формувати громадську думку. У такий спосіб проявляється стратегія масових партій – прагматизм вище ідеологічних принципів, а технології політичного маркетингу важливіші, ніж повсякденна робота з виборцями.

Отже трансформація „старих” і поява нових партій пов’язана з суспільними змінами, які, в свою чергу, впливають на формування партійних систем. Це означає, що теоретико-методологічна цінність політичних партій полягає не лише у дослідженні їх функцій (представництво, „циркуляція еліт”, агрегація інтересів тощо), а й у визначенні сутності їх взаємодій.

Така мережа міжпартійних відносин складає, як правило, партійну систему, тобто сукупність партій, які беруть участь у боротьбі за владу та її здійснення. Типовими критеріями для класифікації партійних систем є:

- кількість партій, які борються за владу (однопартійна, двопартійна, багатопартійна система);
- характер міжпартійних відносин (конкурентна, неконкурентна система);
- сформованість партійних структур (стабільна, нестабільна система);

- співвідношення партій з різним політичним статусом (мажоритарна, домінуюча, коаліційна система) тощо.

На перший погляд, найпростішим критерієм для класифікації партійних систем є кількість партій. Це необхідна, але недостатня умова існування багатопартійної системи. Підтвердження цієї тези знаходимо у „Політичних партіях” М. Дюверже, за яким багатопартійність нерідко ототожнюють з тим, що партій немає. „Країна, в якій громадську думку розколото численними, здебільшого недовговічними, ефемерними групами, не відповідає справжньому поняттю багатопартійності...” [2, с. 288]. Через понад 50 років С. Ліпсет висловлює ту ж думку, зазначаючи, що партії в нових електоральних демократіях не набудуть стабільності, доки не встановлять зв'язку з джерелами розмежування в суспільстві, як це відбулося в старих західних демократіях [3, с. 16].

Таким чином, певна кількість партій – це ще не партійна система. Відносини між партіями переростають у систему лише за умови їх стабільності та впорядкованості. В протилежному випадку можна говорити про систему, що перебуває на стадії формування, або про систему, що радикально змінюється. Цей підхід актуальний для вивчення багатопартійності в Україні, де партійні взаємодії досить слабкі та суперечливі.

У теорії порівняльної політології виділяють конкурентні та неконкурентні партійні системи (Г. Алмонд, А. Лейпхарт, Д. Мюллер). Зазвичай, конкурентні – це багатопартійні, неконкурентні – однопартійні системи. Конкурентні (змагальні) системи спираються, насамперед, на електоральну підтримку, неконкурентні зосереджуються на методах державного управління [4, с. 160]. Різниця між такими системами полягає у здатності політичних партій вільно створюватися та конкурувати у боротьбі за підтримку громадян.

Партійні системи розрізняються також за рівнем „агрегації інтересів”, тобто діяльності, в процесі якої політичні вимоги виборців стають складовими партійних програм [5, с. 156]. У результаті кожна партія виступає за певний набір політичних вимог і пропонує шляхи їх задоволення. Аналізуючи роль змагальних систем у агрегації інтересів, треба брати до уваги структуру міжпартійних взаємодій, взаємовідносин партій з електоратом, а також з різними гілками влади. Це важлива умова з огляду на те, що в багатопартійних системах агрегація інтересів може бути багаторівневою: 1) на рівні окремої партії – висування кандидатів; формулювання засад політичного курсу; 2) на рівні електорату – посилення партійної конкуренції; 3) на рівні коаліційних структур – вдосконалення законодавчих механізмів та процедур, дійовість урядових структур тощо.

Слід зазначити, що конкуренція більше, ніж двох партій як ознака багатопартійності загалом зменшує ймовірність формування уряду на базі однієї партії та одночасно збільшує шанси утворити коаліційний уряд. Разом з тим, визначити оптимальну кількість партій для багатопартійної

системи вельми складно. Відомі випадки, коли коаліції створювалися малими партіями для виключення з політичної боротьби впливовіших партій (наприклад, Французька комуністична партія та Італійська комуністична партія на певних етапах їх розвитку). Створення партійних коаліцій – один з найважливіших механізмів узгодження інтересів різних політичних сил у демократичному суспільстві. Для України дослідження коаліційної політики теж вельми важливе, зважаючи на серйозні суперечності у парламенті між двома основними таборами – Партією регіонів та БЮТОм.

Міжпартійні взаємодії суттєво впливають на формування та реалізацію партійних стратегій. За наявності великої кількості партій, багато з них (особливо малі та маловідомі) обиратимуть стратегію відмови від „гонитви за голосами” в обмін на представництво в керівних парламентських органах і можливість впливати на політичний курс (стратегія „спільна участь – спільне голосування”). При цьому малі партії можуть поглинатися великими. Можливий інший варіант – створення нової партії шляхом об’єднання колишніх аутсайдерів. Такі варіанти підтверджують відносну релевантність теорії „мінімального простору” [6], згідно з якою головними факторами, що визначають ймовірність формування коаліцій, є розміри партій-учасниць та їх ідеологічна сумісність. Останній фактор стає підставою для класифікації багатопартійних систем. Зокрема, виділяються „помірні й поляризовані” багатопартійні системи [7]. Цікавою є думка Дж. Сарторі, що поява п’яти та більше партій створює „крайню багатопартійність”, небезпечну для існування держави. У цьому випадку йдеться про ефективність міжпартійних відносин, які або сприяють стабілізації партійної системи, або ж дестабілізують її.

Партійні системи поділяють на консенсусні, примирювальні та конфліктні [5]. У консенсусних системах партії, що контролюють парламентську більшість, не надто вирізняються ідеологічно і здебільш ефективно співпрацюють. У таких системах можуть спостерігатися інтенсивні політичні торги, дебати тощо. Втім, це не загрожує системі як такій. Прикладами консенсусної багатопартійної системи можуть бути партійні системи Норвегії та Швеції. В кожній з цих країн діє по чотири-п’ять партій – соціалісти, аграрії або центристи, ліберали, консерватори, дрібні комуністичні рухи [5, с. 171]. Будь-яка конфігурація цих партій в змозі – самостійно чи в коаліції – створити дійовий уряд.

У конфліктних багатопартійних системах зазвичай домінують партії, які мають протилежні ідеологічні позиції – аж до відкритої конфронтації. Останнім часом такі системи склалися в країнах Центральної і Східної Європи – Польщі, Чехії, Угорщині тощо. Україна теж має конфліктну багатопартійність через брак досвіду ефективних міжпартійних взаємодій.

Для дослідження багатопартійності важливого значення набуває характер взаємовідносин партій і держави. Останнім часом очевидною стала тенденція їх симбіозу в багатьох країнах. У результаті з’являються

нові, так звані картельні партії [8]. З їх появою політичні цілі стають егоїстичнішими, політика перетворюється на професію. Динаміка розвитку партійних моделей демонструє рух партій від громадянського суспільства до держави, а самі партії стають частиною державного апарату. В сучасних демократіях партії рухаються саме в такому напрямі [8, с. 34]. В цьому контексті Україна не стала винятком. Щоправда, українські картельні партії є такими лише тому, що прагнуть завоювати владу та утвердиться як агент держави. Поки що не йдеться про міжпартійну кооперацію, про формування класу професійних політиків, а відтак і про дійову міжпартійну конкуренцію.

Розвиток демократичних партійних систем тісно пов'язаний з рівнем особистісного впливу на політичні процеси. Політологи використовують зазвичай патрон-клієнтську теорію для аналізу партійної розбудови в країнах, що стали на шлях демократичного розвитку. Утвердження демократії послаблює особистісний вплив, у тому числі й в партійній царині.

Рівень особистісного впливу на політичний процес деяких країн

№ п/п	Країна	Рівень особистісного впливу
1.	Велика Британія	Низький
2.	Франція	Низький
3.	Німеччина	Низький
4.	Індія	Високий
5.	Нігерія	Високий
6.	Танзанія	Високий
7.	Японія	Середній

Складено за: [5].

В Україні зберігається тенденція до значного особистісного впливу на розвиток політичних і суспільних процесів. Здебільшого і партії ідентифікуються громадянами завдяки імені їх політичного лідера. На жаль, лідери до кінця не усвідомлюють покладеної на них відповідальності щодо формування політичних цінностей на вітчизняних теренах.

Вищезазначені теоретичні положення дають змогу з'ясувати, чи насправді українська багатопартійність є системним явищем?

Спочатку кілька слів про політичні партії України.

На сьогодні, за даними Міністерства юстиції України, їх налічується 185. Однак така кількість навряд чи свідчить про ефективну партійну розбудову в українському політикумі. На жаль, сучасні партії – це переважно формальні інститути громадянського суспільства та аж ніяк не захисники його інтересів.

Зазвичай партії намагаються боротися за владу, втім, як не дивно, далеко не всі (за даними ЦВК, у парламентських та президентських виборах 2002 – 2010 років взяли участь представники 118 партій). Справді дивно, бо брати участь у виборах хоча б раз на десять років – це обов'язкова умова, невиконання якої може призвести до анулювання реєстраційного свідоцтва партії (стаття 24 Закону України „Про політичні партії в Україні”).

Постає питання: для чого створюються партії, якщо вони не борються за владу? До того ж, у багатьох з них виникають труднощі з їх ідеологічною та соціальною ідентифікацією. Щоправда, це загальносвітова тенденція – поширення так званих народних партій з інтегрованими ідеологіями (найкращий приклад – Європейська народна партія). В Україні народними себе називає себе немало партій – Народна партія, Українська народна партія, Народна самооборона, Народна партія вкладників та соціального захисту, Народна влада, Народна екологічна партія, Народна воля, Народна сила, Народно-демократична партія тощо. Важко зрозуміти, чим вони відрізняються одна від одної.

Все це свідчить про слабку інституалізацію українських політичних партій, що дозволяє декому з дослідників називати їх квазіпартіями, або ж партійними субститутами, тобто організаціями партійного типу, які не виконують належних представницьких функцій, а реалізують свої вузькоєгоїстичні інтереси [9]. Втім, це не заважає експертам вживати термін „партійна система України”, не називаючи її, до речі, недосконалим політичним феноменом [10, с. 23 – 34].

Отже, маємо небезпечний виклик сучасного політичного плюралізму. Партій багато, але вони не є сутнісним втіленням демократії. За таких обставин навряд чи можна говорити про сформовану (багато) партійну систему. Це, радше, „поведінковий плюралізм”, але аж ніяк не інституційний. Справжня багатопартійність передбачає, що партії є головними політичними суб'єктами, вони віддзеркалюють погляди основних груп виборців, виступають від їх імені та беруть участь в управлінні державою як влада або як опозиція. Отже, поки що мало підстав вважати системною українську багатопартійність. Її можна визначити, як квазісистемну, тобто несправжню багатопартійну систему. На користь такої думки можна навести певні аргументи.

1. Не зважаючи на те, що в Україні налічується 185 партій, до складу парламенту 2007 року увійшли представники лише 16, тобто лише 8,6 % від загальної кількості партій.

2. Значна кількість партій взагалі жодним чином не проявляє, навіть не бере участі у виборах (67 партій – 36 % – не брали участі у виборах у 2002 – 2010 роках).

3. В Україні немає традицій партійного будівництва, низка партійна культура. Це засвідчує, зокрема, нетривалість існування політичних партій. Приміром, лише представники Комуністичної партії України є

народними депутатами України всіх скликань. Але тут треба зважити на комуністичне минуле, втім, теперішні комуністи суттєво відрізняються від своїх попередників.

4. Партії, створені після 2000 року, – це так звані партії нового покоління. Вони більше схожі на закриті клуби, а не на представницькі організації. Деякі з них активізуються лише під час виборів, а тому сприймаються суспільством як електоральні проекти („ЕКО + 25 %” тощо).

5. Сучасні партії переважно ідеологічно не пов'язані між собою, їхні ідеологічні уподобання важко зрозуміти пересічному громадянину. Та й не може бути 185 ідеологій! У політичному просторі України точиться боротьба не за ідеологію, а за найекстравагантнішу назву партії. Чого лише варті такі: „Ведуча сила”, „Праведність”, „Діти війни”, „Народна партія України”, „Пробудження”, „Права воля України”, „Ліберально-гуманістична партія „Товариш”.

6. Українське партійне середовище слабко структуроване, відтак слабкими є й міжпартійні комунікації; особливо слабка взаємодія парламентських і позапарламентських партій.

7. На українських теренах змагаються не політичні партії, а політичні лідери, а точніше – політичні особистості.

Таким чином, маємо політичні партії, але поки що не маємо партійної системи, яка б забезпечувала реалізацію політичних цілей і була механізмом формування та утвердження демократичної політичної культури і політичних цінностей. До того ж, партії, наділені досить суттєвими повноваженнями державного управління, могли б взяти на себе функцію об'єднаної сили і згуртувати суспільство на підставі певної національної ідеї чи певної програми національного відродження.

Здається, вже давно настав час для об'єднання зусиль усіх, хто вірить у національне відродження України, де ідея державності – не просто звук, а ідеологія єднання [11, с. 36]. Повільно, але приходить розуміння, що ідеологія (навіть народна) має бути дійовою і відповідальною концепцією боротьби за владу. А відповідальність зразу ж наштовхує на думку про зменшення кількості партій. Тому в царині політичних партій час від часу з'являються об'єднаної сили. Зокрема, недавно Українська демократична лівиця (у її складі – партія „Народна влада”, Соціал-демократична партія України, Соціал-демократична партія України (об'єднана), „Справедливість”, Українська селянська демократична партія) висловила намір створити єдину політичну силу. Та здебільш такі наміри залишаються лише намірами.

Для набуття ознак системності багатопартійність має перетворитися на реальну взаємодію між партіями, між партіями та виборцями, між партіями і державою. Якщо така взаємодія не налагоджена, то важко говорити про партійну систему як таку. Багатопартійність є інститутом,

який само організується; він не складається стихійно. Щоб одержати систему, цей процес слід спрямовувати, використовуючи демократичні механізми.

Йдеться, зокрема, про створення конкурентних переваг у партійному просторі України. Це стане можливим за умови відновлення довіри громадян до партій як до політичного інституту та інституту громадянського суспільства. Навряд чи можна цього добитися, використовуючи лише особистісний фактор. Партії мають стати виразниками не особистісних, а суспільних інтересів. Крім того, конкурувати мають партійні програми, а не партійні лідери. Отже, на часі відродження ідеологічних принципів партійної діяльності, які в подальшому мають бути схвалені (чи не схвалені) суспільством, а відтак перетворитися на нову систему суспільних цінностей. Іншим суттєвим чинником партійної розбудови має стати перенесення осі політичних суперечностей з міжособистісних стосунків на міжпартійні комунікації. Важливо не підмінити конкуренцію політичних партій та їх програм конкуренцією піар-акцій та електоральних проєктів.

У цілому перехід політичних партій до парадигми ефективних взаємодій має стати важливим чинником демократичного розвитку, інституціоналізації партійного середовища. Сьогодні ж його учасники поки що не спроможні вирішити дві ключові проблеми – відчуження громадськості від влади та забезпечення механізмів ефективного функціонування багатопартійної системи.

Викладене дає підстави стверджувати, що багатопартійність – це процес створення, функціонування та розвитку певної кількості партій, взаємодія яких визначає якість партійної системи. Саме тому при аналізі партійної системи доцільно спиратися не на кількість партій, а на характер міжпартійної конкуренції, де проявляється рівень справжнього політичного впливу партій на суспільство.

Українська багатопартійність перебуває на стадії перетворення на систему реальних міжпартійних взаємодій. Допоки ж цього не сталося, системою її можна називати лише умовно, зважаючи на те, що є певна кількість партій, існують правові норми, але слабкими залишаються їх реальні взаємовідносини. Зрештою, коли і називати її системою, то лише де-юре, а де-факто це все ще квазісистема.

Література:

1. **Острогорский М.** Демократия и политические партии / М. Острогорский // Политология. Хрестоматия / Сост. М. А. Василик. – М.: Гардарики, 1999. – С. 526 – 540.
2. **Дюверже М.** Политические партии / М. Дюверже ; пер. с франц. – М.: Академический проект, 2000. – 560 с.
3. **Липсет С.** Неизбывность политических партий / С. Липсет // Политическая наука. – 2006. – №1. – С. 14 – 26.

4. **Истон Д.** Новая революция в политической науке / Д. Истон // Социально-политический журнал. – 1993. – №8. – С. 115 – 128.
5. **Алмонд Г.** Сравнительная политология сегодня / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон; пер. с англ. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
6. **Lijphart A.** Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries / A. Lijphart. – New Haven, 1984. – 229 p.
7. **Sartory G.** Parties and Party Systems / G. Sartory. – Cambridge, 1976. – 260 p.
8. **Кац Р.** Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий / Кац Р., Меир П. // Политическая наука. – 2006. – №1. – С. 27 – 44.
9. Особливості функціонування українських політичних партій як акторів українського політичного ринку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/329/#_ftnref3. – Назва з титул. екрану.
10. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / [за заг. ред. А. В. Єрмолаєва]. – К.: НІСД, 2010. – 528 с.
11. **Меркотан К.** Партії на роздоріжжі / К. Меркотан // Народний депутат. – 2010. – №5. – С. 32 – 36.